

Maarif Salnameleri Işığında Adapazarı ve Çevresindeki Gayrimüslimlerin Eğitim Faaliyetleri ve Yabancı Okullar (1898-1903)

Cengiz Keskin*

(ORCID ID: 0000-0002-1919-1981)

Makale Gönderim Tarihi
17.07.2019

Makale Kabul Tarihi
20.09.2019

Özet

1898-1903 yılları arasında yayınlanan Maarif Salnameleri Osmanlı Devleti'nin genel eğitim sistemini ve politikasını yansıtan en önemli kaynaklardan biridir. Bu salnameler ile Osmanlı coğrafyasındaki tüm eğitim faaliyetlerini incelemek mümkün olmaktadır. Ülkede mevcut olan okulların öğrenci ve öğretmen sayıları, okullarda eğitim alan öğrencilerin hangi dine ve millete ait oldukları, okulların türleri gibi istatistiki bilgilere bu salnameler ışık tutmaktadır.

Çalışma alanımız olan Adapazarı, dönem itibariyle İzmit Sancağı'na bağlı bir kazadır ve bu bölgede döneme ait belgelerden ve Maarif Salnamelerinden yoğun eğitim faaliyetlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bölgenin eğitim faaliyetlerini daha iyi anlayabilmek ve bir çıkarımda bulunabilmek için bu veriler bizlere eşsiz fırsatlar sunmaktadır. Bu çalışmada 1898-1903 yılları arasında Adapazarı ve civarında eğitim veren gayrimüslimlere ait okullar ve yabancı okullar irdelenmektedir. Bu okulların 1898-1903 yılları arasındaki istatistiki bilgileri ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve bu veriler birbiri ile mukayese edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Adapazarı, Eğitim, Maarif Salnameleri, 1898-1903 yılları, Yabancı Okullar.

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, cengizkeskin@sakarya.edu.tr.

Educational Activities of non-Muslims in Adapazari and Its Around and Foreign Schools in the Light of Maarif Salnames (1898-1903)

Abstract

Maarif Salnames published between 1898-1903 is one of the most important sources reflecting the general education system and the policy of the Ottoman State. With these salnames, it is possible to examine all educational activities in the Ottoman geography. These salnames shed light on the statistical information such as the number of students and teachers of the schools in the country, the religion and nationality of the students receiving education in schools, and the types of schools.

Adapazari, which is our area of study, is an district connected to the Sanjak of Izmit as of the period and it is understood that there are intensive educational activities from the documents and Maarif Salnames in this region. These data provide us with unique opportunities in order to better understand the educational activities of region and make an inference. In this study, schools belonging to non-Muslims who teach in Adapazari and its around and foreign schools between 1898-1903 are examined. The statistical information of these schools between 1898-1903 was discussed in detail and these data were compared with each other.

Keywords: Adapazari, Education, Maarif Salnames, Between 1898-1903, Foreign Schools.

Giriş

Son yıllarda Osmanlı Devleti'nin eğitim sistemi ve okul müfredatları gibi konuları işleyen çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezi hazırlanmış, birçok makale ve kitap kaleme alınmıştır. Ancak, Adapazari ve çevresindeki gayrimüslimlerin eğitimini özel bir çerçevede ele alan ve bölgedeki gayrimüslim ve yabancı okullar hakkında ayrıntılı bilgiler veren çalışmaların azlığı dikkat çekmektedir. Bölgenin eğitim tarihi hakkında yapılmış ender çalışmalardan biri olan Kenan Olgun'a ait "Sakarya'da Eğitim"¹ isimli çalışma çok kıymetli olmakla beraber gayrimüslimler ve yabancı okullar özelinde değil, bölgenin genel eğitimi hakkında şekillendirilmiştir. Halim Demiryürek'e ait "Maârif

¹ Kenan Olgun, "Sakarya'da Eğitim", *Sakarya İli Tarihi*, c. II, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya, 2005, s. 945-1008.

Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim-Öğretim: 1898-1904"² isimli çalışma ise bölgenin eğitim tarihine önemli katkılar sağlamış, Adapazarı kazasındaki eğitim faaliyetlerinin İzmit Sancağı'nın genel eğitim durumu ile mukayese edilmesini kolaylaştırmıştır. Bununla beraber bu çalışmada da bölgedeki eğitim faaliyetleri İzmit Sancağı çerçevesinde genel bir perspektiften ele alınmış, konu özele indirilmemiştir. Bu nedenle çalışmamızın literatürdeki boşluğu dolduracağı, Adapazarı ve çevresindeki gayrimüslimlerin eğitim faaliyetleri ve bölgedeki yabancı okulların tarihine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmamızın alanı her ne kadar Adapazarı ve çevresi olsa da İzmit Sancağı ve sancağa bağlı diğer kazalara da bir mukayese ve çıkarımda bulunabilmek amacıyla yer verilmiştir.

1898-1903 yılları arasında Adapazarı ve civarında yaşayan gayrimüslimlerin eğitim faaliyetleri konusuna geçmeden önce Osmanlı Devleti'nin genel eğitim politikasını irdelemek ve bu döneme gelinceye kadar yaşanan süreci kısaca ele almak gerekmektedir. Bu durum meseleyi daha iyi idrak etmemiz açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti güçlü çağında bütün kurum ve kuruluşları ile yaşadığı çağın ihtiyaçlarına cevap verebildiğinden, eğitim alanında bir sorun sözü konusu olmamıştır. Bununla beraber, yenileşme döneminden itibaren görülmeye başlayan bozulma eğitimi de kapsamış, XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın üstünlüğünü kabul edilerek ıslahat yapılmıştır. II. Mahmud ile beraber her konuda olduğu gibi eğitim alanında da büyük değişimler yaşanmış ve 1824 yılında yayınlanan bir fermanla erkek çocuklarının ergenlik çağına girinceye kadar başka işlerde çalışması yasaklanmıştır.³ Çıkarılan bu kanunun erkek çocuklarının ilkokula gitmeleri konusunda etkisi olan kararlardan biri olduğunu söylemek mümkündür.

Sultan Abdülmecid döneminde 1847 yılında çıkarılan bir talimatla sıbyân okullarına giden çocuklara okumanın yanı sıra, yazmanın da öğretilmesi kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte 7 yaşına giren çocukların

² Halim Demiryürek, "Maârif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim-Öğretim: 1898-1904", *Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, c. III, Kocaeli, 2015, s. 1211-1228.

³Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK. Yay., Ankara, 1997, s. 96.

okula gitme zorunluluğu bir kez daha tekrarlanmış ve bu yaşa geldiği halde çocuklarını okula göndermeyen ailelerin tespit edilmesi ve cezalandırılması istenilmiştir.⁴ Yapılan tüm iyi niyetli çalışmalara rağmen Osmanlı Devleti'nin düzeli bir eğitim sisteminden yoksun olduğu ve bu alanda bir takım problemler yaşandığı ise açıktır.⁵

Osmanlı devlet adamları çeşitli arayışlar içine girmiş, eğitimi sistemli bir hale getirmeye çalışmışlardır. Bu nedenle Osmanlı eğitim kurumları baştan aşağıya bir program dâhilinde ele alınmıştır. Fransa'nın Osmanlı Hükümeti'ne verdiği 22 Şubat 1867 tarihli nota⁶ bu konuda bir milat sayılabilir. Hristiyan okullarının korunarak yenilerinin açılması, ülkedeki bütün okulların karma hale getirilmesi, herkesin yararlanabileceği kütüphaneler açılması gibi konular mezkûr nota ile Osmanlı Hükümeti'nden talep edilmiştir.⁷ Bu sebeple, Sadullah Paşa'nın başkanlığını yaptığı yedi kişilik heyet Fransa'nın eğitim alanındaki yaptıklarını incelemiş, ülkenin şartlarını da göz önüne alarak 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hazırlamıştır.⁸

Bu nizamname 5 bölüm ve 198 madde olarak hazırlanmış ve burada eğitimin neredeyse her konusuna değinilmiştir. Nizamname tüm eğitim-öğretim kademelerinde okutulacak dersleri, kayıt kabul işlerini, kız ve erkek çocukların öğrenimlerini ne şekilde yapacaklarını, idarecilerin, hizmetlilerin ve öğretmenlerin aylık ücretleri gibi konuları bir kurala bağlamıştır. Bu nizamname ile örgün eğitim, ilk, orta ve yüksekokul şeklinde sınıflandırılmıştır. Ayrıca, yabancı okullar ve azınlık okullarıyla ilgili de yenilikler getirilmiş, söz konusu okullar devlet denetimi altına alınmıştır.⁹ Bu nizamname ile, temel eğitimin zorunlu hale getirilmesinden okulların yeniden taksimine, eğitim ile ilgili maddi problemlerin çözümünden eğitim-öğretim metotlarına kadar birçok soruna el atılmış, çeşitli düzenlemelere gidilmiştir.

⁴ Olgun, a.g.e., s. 946-947.

⁵ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, Ankara, 1967, s. 13.

⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2002, s. 237.

⁷ Hamza Altın, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1, Elazığ, 2008, s. 273.

⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim, Osmanlı Uygarlığı*, Yayına Hazırlayan: Halil İnalçık, Günsel Renda, Ankara, 2004, s. 377.

⁹ Altın, a.g.e., s. 274.

Adapazarı ve Çevresindeki Gayrimüslim ve Yabancı Okulları

Misyonerlik çalışmaları sonucu Osmanlı topraklarında birçok yabancı okulun açıldığı malumdur.¹⁰ Gizlice yürütülen misyonerlik faaliyetleri Ermeniler üzerinde kötü etkiye neden olmuş, birçok Gregoryen Ermeni ailesi Protestan olmaya başlamıştır. Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıkları misyonerlik faaliyetleri sonucu olumsuz yönde değişmeye başlamış ve sadık millet olma özelliklerini kaybetmişlerdir.¹¹ Ermeniler üzerinde yürütülen misyonerlik çalışmaları sonucu 1846 yılında Ermeni Protestan Kilisesi İstanbul'da resmen kurulmuştur.¹² Adapazarı ve çevresinin de bu gelişmeden hızlı bir şekilde etkilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim, 1846 yılında İstanbul Protestan Kilisesi'nin açılmasından hemen bir yıl sonra Adapazarı'nda Protestan Mektebi açılmıştır. 1847 yılında açılan bu okulda 60 erkek ve 150 kız öğrenci olmak üzere 210 öğrenciye eğitim vermeye başlanılmıştır.¹³

1856 Islahat Fermanı'nda gayrimüslimlerin hakları Osmanlı Devleti tarafından etkin bir şekilde açıklanmış, büyük devletler bu açıklamayı fırsat bilerek ülke genelindeki eğitim faaliyetlerini arttırmışlardır. İngiltere, Fransa, Amerika gibi ülkeler elde ettikleri kapitülasyonları da kullanarak Osmanlı topraklarında sürekli okullar açmışlardır.¹⁴ Gayrimüslimler kendilerine ait okul açabilme imkânını ise ancak 1869 yılında elde edebilmişlerdir. Osmanlı Devleti tarafından 1 Eylül 1869 tarihinde uygulamaya sokulan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi bu anlamda çok önemlidir. Osmanlı Devleti, nizamnamenin 18. maddesi ile gayrimüslimlerin sıbyân ve rüşdiye derecesinde okullar açabilmesini ve bu okullarda Müslümanlardan ayrı olarak eğitim görmelerini kabul etmiştir.¹⁵

¹⁰ Uygur Kocabaşoğlu, "Amerikan Okulları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. II, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s. 496.

¹¹ Önder Kaya, *Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2004, s. 123.

¹² F. Yavuz Ulugün, *Kocaeli Tarihi Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli*, Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih Yayınları/1, Kocaeli, 2002, s. 48.

¹³ Haluk Selvi, "II. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı ve Çevresi", *Sakarya İli Tarihi*, c. I, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya, 2005, c. I, s. 460.

¹⁴ Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. II, İletişim Yay, İstanbul, 1985, s. 485.

¹⁵ Koçak, a.g.e., s. 486.

Adapazarı ve İzmit civarında yaşayan Ermeni ve Rum cemaatinin dini temsilcilerinin kadim gayrimüslim ahali üzerinde etkili olduğu, onların yaşamında önemli bir yer tuttuğu muhakkaktır. 1883 yılına ait devlet salnamesinde İzmit Rum Metropoliti olarak Filutius Efendi'nin bölgede görevli olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. İzmit Ermeni cemaatinin temsilcisinin de Piskopos Avakimyan Esteban Efendi olduğu anlaşılmaktadır. Ermeniler için önemli bir bölge olan Armeşe Manastırı'nda ise Serpiskopos Havran Efendi'nin dini eğitim ve siyasi faaliyetlerde etkili olduğu görülmektedir.¹⁶

Adapazarı ve çevresinde yaşayan birçok Rum ve Ermeni Osmanlı vatandaşı kendilerine ait okullarda öğrenim görmeyi tercih etmiştir. Bu okulların Osmanlı Hükümeti'nden resmi ruhsat alması zorunlu olduğu halde çoğu okul ruhsatsız açılmıştır. Hükümet, gayrimüslimlere ait okulların izinsiz açılmalarına engel olmak ve onları bir düzen altına sokmak amacıyla okullara bir sistem getirmiştir.¹⁷ Ancak, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iç ve dış gaileler bu konuların layığıyla takip edilememesine neden olmuştur. Bu nedenle özellikle XIX. yüzyılın sonlarına doğru gayrimüslimlere ait ruhsatsız okulların sayısı bir hayli artmıştır. 1898 yılına ait Maarif salnamesinden İzmit Sancağı dâhilinde gerek ruhsatlı ve gerekse ruhsatsız bir şekilde eğitim veren birçok gayrimüslim okulunun mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bölgedeki gayrimüslim okulları şu şekilde idi:

Kaza	Okul/Sorumlu Müdür	Cemaat	Türü	Öğrenci		Açılış	Ruhsat Tarihi
				E	K		
İzmit	Rum Ortodoks/ Rum Metropolithanesi	Rum	Rüşdî	69	-	1877	28 Kasım 1895
İzmit	Rum Ortodoks/ Rum Metropolithanesi	Rum	Rüşdî	-	28	1877	28 Kasım 1895
Adapazarı	Rum Ortodoks/ Rum Metropolithanesi	Rum	Rüşdî	100	-	1877	28 Kasım 1895
Adapazarı	Rum Ortodoks/ Rum Metropolithanesi	Rum	Rüşdî	-	33	1877	28 Kasım 1895
Karamürsel	Rum Ortodoks/ Rum Metropolithanesi	Rum	Rüşdî	130	-	1892	28 Kasım 1895
Geyve	Ortaköy/ Rum Metropolithanesi	Rum	Rüşdî	20	-	1883	Ruhsatsız

¹⁶ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1300 (1883), s. 346-352.

¹⁷ Olgun, a.g.e., s. 955.

Geyve	Saraçlı/ Rum Metropolithanesi	Rum	Rüşdî	20	-	1873	Ruhsatsız
İzmit	Lusaverçyan/ Rum Metropolithanesi	Ermeni	İdâdî	256	-	1831	Ruhsatsız
İzmit	Kayıyan/ Rum Metropolithanesi	Ermeni	İdâdî	-	244	1859	Ruhsatsız
İzmit	Hinçıryan/ Rum Metropolithanesi	Ermeni Katolik	İdâdî	80	70	1888	Ruhsatsız
İzmit	Nerses Şuşıyan/ Rum Metropolithanesi	Ermeni	İdâdî	600	400	1881	Ruhsatsız
İzmit	Armaş Ruhban Mektebi/ Rum Metropolithanesi	Ermeni	Âlî	42	-	1616	Ruhsatsız
İzmit	Karakıyan/ Rum Metropolithanesi	Ermeni	Rüşdî	140	100	1824	Ruhsatsız
Adapazarı	Soreb Herişdağın/ Rum Metropolithanesi	Ermeni	İdâdî Rüşdî	350	420	Meçhul	Ruhsatsız
Adapazarı	Karabet/ Rum Metropolithanesi	Ermeni	İdâdî Rüşdî	334	281	Meçhul	Ruhsatsız
Adapazarı	Savoriç/ Rum Metropolithanesi	Ermeni	İdâdî Rüşdî	210	150	1839	Ruhsatsız
Adapazarı	Protestan/Doktor Serop Kovalciyan	Ermeni Protestan	Rüşdî	73	120	1874	1894
İzmit	Amerikan/Chambers	Amerikan	Âlî	140	-	1878	4 Ekim 1892
İzmit	Cizvit/-	Fransız	Âlî	32	39	1887	Ruhsatsız

Kaynak: Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Sene 1316 (1898), s. 1232-1233.

Bu bilgiler ışığında İzmit Sancağı dâhilinde eğitim alan gayrimüslim öğrencilerin %58,9'unun erkek, %42,1'inin ise kız öğrencilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Fransız Yüksekokulu ve Amerikan Yüksekokulu'nu bir kenara bırakacak olursak, 1898 yılı itibarıyla Ermeni öğrenciler sancaktaki toplam öğrenci sayısının %90,7, Rum öğrenciler ise %9,3'üne tekabül etmektedir. Bu durum Ermeni öğrencilerle Rum öğrenciler arasında 10 kat fark olduğunu göstermektedir. Tablodaki verilerden Ermeni erkek öğrencilerin toplam Ermeni öğrenci sayısının %53,9'unu, kız öğrencilerin ise %46,1'ini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Rum öğrencilerin ise neredeyse tamamı erkeklerden oluşmaktadır. Rum öğrencilerin %84,7'sini erkek, %15,3'ünü kız öğrenciler oluşturmuşlardır. Bu durum Ermenilerin eğitime verdikleri önemi göstermesi bakımından önemlidir. Tabloya göre; Ermeniler Rumlara nazaran kız çocuklarının eğitim almaları meselesine erkek çocuklarına verdikleri kadar önem vermişlerdir.

Yukarıda verilen 1898 yılına ait tablodan da anlaşılacağı gibi gayrimüslimlere ait 6 okul Adapazarı kazası dâhilindedir. Bu okullardan 3'ü rüşdî, 3'ü ise hem rüşdî hem de idâdî seviyesindedir. Bu okullardan 2'si Rumlara, 4'ü ise Ermenilere aittir. Öğrenci mevcudu olarak en yoğun okullara Ermeniler sahiptir. Adapazarı kazasında faaliyet gösteren Soreb Herişdagan isimli Ermeni okulunda 350 erkek ve 420 kız olmak üzere 770 öğrenci mevcuttur. Ruhsatsız olarak faaliyet gösterdiği anlaşılan bu okulun ne zaman açıldığına dair ise bir bilgi bulunmamaktadır. Bu okul öğrenci sayısı bakımından Adapazarı kazasının en büyük gayrimüslim okulu olup, okulda hem rüşdî hem de idâdî seviyesinde eğitim verilmektedir.

Tablodan 1898 yılında Adapazarı kazası dâhilinde faaliyet gösteren rüşdîye ve idâdîlerde toplam 2.071 gayrimüslim öğrenci eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Bu öğrencilerin büyük çoğunluğunu ise Ermeniler oluşturmuşlardır. 2.071 öğrencinin 1.938'i Ermeni, 133'ü Rum'dur. Bu oran Ermeniler ve Rumlardan arasında büyük bir fark olduğuna işaret etmektedir. Kazadaki rüşdîye ve idâdîlerde eğitim alan gayrimüslim öğrencilerin %93,5'i Ermenilerden, %6,5'i ise Rumlardan oluşmuştur. Ermeni öğrencilerin 967'si erkek, 971'i kız iken, Rum öğrencilerin 100'ü erkek, 33'ü kızdır. Ermeni öğrencilerin kız-erkek oranı birbirine neredeyse denk iken, Rumlarda ise erkek öğrencilerin oranı Rum kız öğrencilerin üç katıdır. Bu verilerden açık olarak anlaşılmaktadır ki; Adapazarı'nda yaşayan Ermeni aileler kız çocuklarına en az erkek çocukları kadar önem vermiş, onların iyi bir eğitim almalarını ve ileride bir meslek sahibi olmalarını istemişlerdir. Rum aileler ise Ermenilere göre daha muhafazakar tavır takınmış, kız çocuklarının eğitim almalarına Ermeniler kadar sıcak bakmamışlardır.

İzmit Sancağı dâhilindeki okullarda 2.340 erkek ve 1.534 kız öğrenci olmak üzere 3.874 öğrencinin mevcut olduğu 1899 yılına ait Maarif salnamesi ile tespit edilmektedir. Salname verilerinden 693 öğrencinin Rum okullarında, 3.181 öğrencinin ise Ermeni okullarında eğitim aldığı anlaşılmaktadır. 693 Rum öğrencinin 637'si erkek, 56'sı ise kız öğrencidir. Sancak dâhilinde 3.181 mevcudu olan Ermeni öğrencilerin 1.703'ünü erkek, 1.478'ini kız öğrenciler oluşturmuşlardır.¹⁸ Bu verilerden Ermeni öğrencilerin sancaktaki genel öğrenci sayısının

¹⁸ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Sene 1317 (1899), s. 1456-1459.

%82,1'ini, Rum öğrencilerin ise %17,9'unu oluşturduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi Ermeni öğrencilerle Rum öğrenciler arasında 5 kata yakın bir fark mevcuttur. Yukarıda verilen istatistiki bilgilerden Ermeni erkek öğrencilerin toplam Ermeni öğrenci sayısının %53,5'ini oluşturduğu tespit edilmektedir. Rum erkek öğrenciler ise genel Rum öğrencilerin neredeyse tamamını oluşturmuşlardır. Rum erkek öğrencilerin toplam Rum öğrencilere oranı %91,9'dur.

1899 yılına ait Maarif salnamesinden Adapazarı kazası dâhilinde faaliyet gösteren rüşdîye ve idâdîlerde toplam 1.042 gayrimüslim öğrencinin eğitim aldığını anlaşılmaktadır. Salnamedeki bilgilerden 1.042 öğrencinin 900'ünün Ermeni, 142'sinin Rum olduğu tespit edilmiştir. Ermeni öğrencilerin 400'ü erkek, 500'ü kız iken, Rum öğrencilerin 114'ü erkek, 28'i kızdır.¹⁹ Bu bilgiler Ermeni öğrencilerin kız-erkek oranının birbirine çok yakın olduğunu göstermektedir. Rum erkek öğrencilerin oranı ise Rum kız öğrencilerin dört katından fazladır.

Gayrimüslimlere ait okullardan 4'ü Adapazarı kazası dâhilinde bulunmaktadır. Bu okullardan 3'ü rüşdî, biri de idâdî seviyesindedir. Bu okullardan 2'si Rumlara, 2'si ise Ermenilere aittir. Öğrenci mevcudu olarak en yoğun okullara Ermeniler sahiptir. Adapazarı kazasında faaliyet gösteren Yenikilisa isimli Ermeni okulunda 340 erkek ve 400 kız olmak üzere 740 öğrenci mevcuttur. Bu okul öğrenci sayısı bakımından Adapazarı kazasının en büyük gayrimüslim okulu olup, idâdî seviyesinde eğitim vermektedir. Adapazarı kazası dâhilinde Ermenilerin sahip olduğu okullardan öğrenci sayısı bakımından ikinci sırada olanı ise Kilisa Zekağı Ermeni Okulu'dur. 1874 yılında açılan ve 60 erkek, 100 kız olmak üzere 160 öğrenciye sahip bu okulda rüşdîye seviyesinde eğitim verilmektedir.²⁰

1900 yılında İzmit Sancağı dâhilindeki okullarda 2.687 erkek ve 1.969 kız öğrenci olmak üzere toplam 4.656 öğrenci eğitim almaktadır. Bu öğrencilerden 374 öğrenci Rum okullarında eğitim alırken, 4.282 öğrenci ise Ermeni okullarında eğitim almaktadır. 374 Rum öğrencinin 320'si erkek, 54'ü ise kızdır. Sancak dâhilinde 4.282 mevcudu olan Ermeni öğrencilerin 2.367'sini erkek, 1.915'ini ise kız öğrenciler

¹⁹ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Sene 1317 (1899), s. 1456-1459.

²⁰ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Sene 1317 (1899), s. 1456-1459.

oluşturmuşlardır.²¹ Bu rakamlardan İzmit Sancağı dâhilindeki gayrimüslim öğrencilerin %57,7'sinin erkek, %42,3'ünün kız olduğu anlaşılmaktadır. 1900 yılına ait Maarif salnamesinden Ermeni öğrencilerin sancaktaki genel öğrenci sayısının %92'sini, Rum öğrencilerin ise %8'ini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu durum sayı bakımından Ermeni öğrencilerle Rum öğrenciler arasında 11.5 kat fark olduğunu göstermektedir. Yukarıda değinilen 1900 yılına ait istatistiki verilerden Ermeni erkek öğrencilerin toplam Ermeni öğrenci sayısının %55,2'sini, kız öğrencilerin ise %44,8'ini oluşturduğu tespit edilmektedir. Rumlarda ise kız-erkek öğrenci oranlarında önceki yıllarda olduğu gibi büyük bir fark mevcuttur. Rum erkek öğrenciler toplam Rum öğrencilerin %85,5'ini oluştururken, Rum kız öğrenciler %14,5'ini oluşturmuşlardır.

1900 yılı itibariyle Adapazarı kazası dâhilinde faaliyet gösteren okullarda toplam 1.872 gayrimüslim öğrenci eğitim almaktadır. 1.872 öğrencinin 1.730'u Ermeni, 142'si Rum'dur. Yüzde olarak ifade edilecek olursak Adapazarı kazasındaki okullarda eğitim alan gayrimüslim öğrencilerin %92,4'ünün Ermeni, %7,6'sının Rum olduğu söylenebilir. Ermeni öğrencilerin 880'i erkek, 850'si kız iken, Rum öğrencilerin 114'ü erkek, 28'i kızdır. İzmit Sancağı dâhilinde faaliyet gösteren 20 gayrimüslim okulunun 5'inin Adapazarı kazası dâhilinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu okullardan 3'ü idâdî derecesinde iken, ikisi ise rüşdî seviyesindedir. Bu okullardan 2'sinin Rumlara, 3'ünün ise Ermenilere ait olduğu²² ve Ermenilerin Rumlara kıyasla daha büyük okullara sahip olduğu açıktır.

1901 yılında İzmit Sancağı dâhilindeki okullarda 2.528 erkek ve 2.332 kız öğrenci olmak üzere toplam 4.860 öğrenci eğitim almaktadır. 446 öğrenci Rum okullarında, 4.414 öğrenci ise Ermeni okullarında öğrenim görmektedir. 446 Rum öğrencinin 340'ı erkek, 106'sı kızdır. Sancak dâhilinde 4.414 mevcudu olan Ermeni öğrencilerin ise 2.188'i erkek, 2.226'sı kızdır. 1901 yılı baz alındığında İzmit Sancağı dâhilinde eğitim alan gayrimüslim öğrencilerin %52'sinin erkek, %42'sinin ise kız öğrencilerden oluştuğu söylenebilir. Ermeni öğrenciler sancaktaki toplam öğrenci sayısının %90,8'ini, Rum öğrenciler ise %9,2'sini

²¹ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Sene 1318 (1900), s. 1630-1633.

²² Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Sene 1318 (1900), s. 1630-1633.

oluşturmuşlardır. Bu durum Ermeni öğrencilerle Rum öğrenciler arasında 10 kata yakın bir fark olduğunu göstermektedir. Ermeni erkek öğrenciler toplam Ermeni öğrenci sayısının %49,5'ine, kız öğrenciler ise %51,5'ine tekabül etmektedir. Verilerden de anlaşılacağı gibi 1901 yılı itibariyle Ermeni kız öğrenciler erkek öğrencilerin sayısını dahi geçmiştir. Rumlarda ise kız-erkek öğrenci oranı Ermenilere kıyasla çok daha yüksektir. Rum erkek öğrenciler toplam Rum öğrencilerin %76,2'ini oluştururken, Rum kız öğrenciler %23,8'ini oluşturmuşlardır.²³

1901 yılında Adapazarı kazası dâhilinde faaliyet gösteren okullarda toplam 1.993 gayrimüslim öğrenci eğitim almaktadır. 1.993 öğrencinin 1.871'i Ermeni, 122'si Rum'dur. Bu bilgilerden Adapazarı'ndaki gayrimüslim öğrencilerin %93,8'inin Ermeni, %6,2'sinin Rum olduğu anlaşılmaktadır. Ermeni öğrencilerin 923'ü erkek, 948'i ise kız iken, Rum öğrencilerin 90'ı erkek, 32'si kızdır. İzmit Sancağı dâhilinde faaliyet gösteren 20 gayrimüslim okulunun 6'sının Adapazarı kazası dâhilinde bulunduğu görülmektedir. Bu okullardan 3'ü idâdî derecesinde, diğer üçü de rüşdî seviyesindedir. Bu okullardan 2'si Rumlara, 4'ü ise Ermenilere aittir.²⁴

1903 yılında İzmit Sancağı dâhilinde ruhsatlı ve ruhsatsız olarak faaliyet gösteren gayrimüslim okulları şu şekilde idi:

Kaza	Okul/Sorumlu Müdür	Cemaat	Türü	Öğrenci		Açılış	Ruhsat Tarihi
				E	K		
İzmit	-/ Metropolithane	Rum	Rüşdî	45	-	-	29 Ekim 1900
İzmit	-/ Metropolithane	Rum	Rüşdî	-	24	-	29 Ekim 1900
İzmit	Mihaliç/ Metropolithane	Rum	İbtidâî	55	-	-	29 Ekim 1900
İzmit	-/ Metropolithane	Rum	İbtidâî	54	9	-	29 Ekim 1900
İzmit	Eşme Köyü/ Metropolithane	Rum	İbtidâî	67	10	-	29 Ekim 1900
İzmit	Yeniköy/ Metropolithane	Rum	İbtidâî	72	-	-	29 Ekim 1900

²³ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Sene 1319 (1901), s. 952-955.

²⁴ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Sene 1319 (1901), s. 952-955.

Adapazarı	Sapanca/ Metropolithane	Rum	İbtidâî	24	4	-	29 Ekim 1900
Adapazarı	Adapazarı içi/ Metropolithane	Rum	Rüşdî	112	-	-	29 Ekim 1900
Adapazarı	Adapazarı içi/ Metropolithane	Rum	Rüşdî	-	35	-	28 Kasım 1895
Adapazarı	-/ Metropolithane	Rum	İbtidâî	90	15	-	28 Kasım 1895
Adapazarı	Eksece Köyü/ Metropolithane	Rum	İbtidâî	66	3	-	28 Kasım 1895
Adapazarı	-/ Metropolithane	Rum	İbtidâî	41	23	-	28 Kasım 1895
Adapazarı	-/ Metropolithane	Rum	İbtidâî	36	24	-	28 Kasım 1895
Adapazarı	Pelid/ Metropolithane	Rum	İbtidâî	14	2	-	28 Kasım 1895
Adapazarı	Kirazlı Köyü/ Metropolithane	Rum	İbtidâî	35	3	-	28 Kasım 1895
İzmit	Lusavuriç/-	Ermeni	İbtidâî ve Rüşdî	314	274	1835	-
İzmit	Nerses/-	Ermeni	İbtidâî ve Rüşdî	604	404	1818	-
İzmit	Vartan/-	Ermeni	İbtidâî ve Rüşdî	260	160	1863	-
Adapazarı	Nerses/-	Ermeni	İbtidâî ve Rüşdî	390	290	1835	-
Adapazarı	Aram ve Kailyan/-	Ermeni	İbtidâî ve Rüşdî	514	351	1861	-
Adapazarı	Ropen/-	Ermeni	İbtidâî ve Rüşdî	175	150	1829	-
Geyve	Sahakiyan/-	Ermeni	İbtidâî ve Rüşdî	150	85	1838	-
Geyve	Aramiyan ve Kaiyanyan/-	Ermeni	-	71	51	1864	-
Geyve	Arşarvinyan/-	Ermeni	-	180	80	1830	-
Karamürsel	Sorep Sahakiyan/-	Ermeni	-	60	12	1887	-

Karamürsel	Movesisyan/-	Ermeni	-	60	-	-	-
Adapazarı	Kilisa Zekağı/ Kovalciyan Efendi	Ermeni Protestan	Rüşdî	45	92	1874	-
İzmit	Bahçecik Nahiyesinde/ Nerses Efendi	Ermeni Katolik	İdâdî	94	69	1890	-
İzmit	Cizvit/Trankil	Fransız	Rüşdî	30	45	1888	Ruhsatsız
İzmit	Amerikan Mektebi/ Chambers	Amerikan	Rüşdî	149	-	1879	1890

Kaynak: Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Sene 1321 (1903), s. 717-719.

1903 yılına ait Maarif salnamesi önceki yıllarda çıkan salnamelere göre daha kapsamlıdır. Önceki yıllara ait salnamelerde gayrimüslimlerin sahip olduğu rüşdîye, idâdî ve yüksekokullara ait bilgilere değinilirken, ibtidâîlere ait bilgilere yer verilmemiştir. 1903 yılına ait maarif salnamesinde ise ilkokuldan yüksekokula kadar gayrimüslimlerin eğitim aldığı tüm okullar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. İzmit Sancağı dâhilindeki okullarda 1903 yılı itibariyle 3.807 erkek ve 2.215 kız öğrenci olmak üzere toplam 6.022 öğrenci eğitim almaktadır. Bu öğrencilerden 863 öğrenci Rum okullarında, 5.159 öğrenci Ermeni okullarında eğitim almaktadır. 863 Rum öğrencinin 711'i erkek, 152'si kız öğrencilerden oluşmaktadır. Sancak dâhilinde 5.159 mevcudu olan Ermeni öğrencilerin ise 3.096'sı erkek, 2.063'ü kızdır.²⁵

Adapazarı kazası dâhilinde faaliyet gösteren okullarda 1903 yılı itibariyle toplam 2.534 gayrimüslim öğrenci eğitim almıştır. 2.534 öğrencinin 2.007'si Ermeni, 527'si Rum'dur. Kazadaki ibtidâî, rüşdîye ve idâdîlerde eğitim alan gayrimüslim öğrencilerin %79,2'si Ermenilerden oluşmuştur. Rumların oranı ise ancak %20,8 civarındadır. Ermeni öğrencilerin 1.124'ü erkek, 883'ü kız iken, Rum öğrencilerin 418'i erkek, 109'u kızdır.²⁶ Adapazarı'nın da dâhil olduğu İzmit Sancağı'nda yaşayan gayrimüslimler, eğitim konusuna büyük önem vermişler, ruhsatlı veya ruhsatsız birçok okula sahip olmuşlardır. Gayrimüslimler içinde Ermenilerin Rumlara göre daha etkin olduğu ise açıktır. Bu durum sadece Adapazarı kazasında karşılaşılan bir durum değil, tüm sancak

²⁵ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Sene 1321 (1903), s. 717-719.

²⁶ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Sene 1321 (1903), s. 717-719.

içinde karşılaşılan durumdur. İzmit, Adapazarı, Geyve, Karamürsel ve Kandıra'da yaşayan Ermeniler her zaman Rumlara ve diğer küçük azınlıklara göre daha fazla eğitimin içinde olmuşlardır. İncelenen maarif salnameleri ışığında Ermenilerin kız çocuklarının eğitimine de en az erkekler kadar önem verdikleri anlaşılmaktadır. Okullarda eğitim alan Ermeni kız öğrenci sayısı erkeklerle neredeyse aynı seviyededir. Hatta bazı okullarda eğitim alan kız öğrenci sayısının erkek öğrencileri geçtiği görülmektedir. Rumlarda ise kız çocuklarının eğitimdeki yeri çok daha azdır. Rum erkek öğrencilerin sayısı kız öğrencilere göre her zaman daha fazla olmuştur.

1898-1903 yılları arasındaki Maarif salnamelerinden Adapazarı kazası dâhilindeki gayrimüslim öğrenci sayısının genellikle artan bir seyir gösterdiği anlaşılmaktadır. Sadece 1898 yılından 1899 yılına geçerken öğrenci sayısında bir düşüş yaşanmış, diğer yıllarda ise öğrenci sayısı devamlı artmıştır. 1898 yılında Adapazarı kazasında 2.071 olan gayrimüslim öğrenci sayısı 1899 yılında 1.042'ye düşmüştür. Adapazarı'ndaki gayrimüslim öğrenci mevcudu 1900 yılında 1.872'ye, 1901 yılında 1.993'e, 1903 yılında ise 2.534'e çıkmıştır. İzmit Sancağı dâhilindeki gayrimüslim öğrenci sayısında da aynı durumun söz konusu olduğu görülmektedir. Sancak dâhilindeki gayrimüslim öğrenci sayısı 1898 yılında 4.481 iken, 1899 yılında 3.874'e düşmüş, 1899 yılından sonra ise öğrenci sayısı devamlı artmıştır. 1900 yılında gayrimüslim öğrenci mevcudu 4.656'ya, 1901 yılında 4.860'a, 1903 yılında ise 6.022'ye çıkmıştır.²⁷

Sonuç

Temel kaynak olan Maarif salnameleri incelenen dönemin eğitim müfredatını anlamamız açısından bizlere eşsiz bilgiler sunmaktadır. Bu salnameler bölgede hangi okulların mevcut olduğu ve okullarda işlenen eğitim-öğretim müfredatı, dönem itibarıyla bu okullarda kaç öğrencinin öğrenim gördüğü gibi kıymetli bilgileri barındırmaktadır. Bunun yanı sıra okullarda görevli olan sorumlu müdürlerin kimlik bilgilerine de yine bu kaynaklar sayesinde ulaşılabilmektedir. Bu nedenle incelenen döneme

²⁷ Salname-i Maarif-i Umumiye, Sene 1316 (1898), s. 1232-1233, Sene 1317 (1899), s. 1456-1459, Sene 1318 (1900), s. 1630-1633, Sene 1319 (1901), s. 952-955, Sene 1321 (1903), s. 717-719.

ait Maarif salnamelerinin istisnasız bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Aksi halde bölgenin eğitim-öğretim faaliyetleri hakkında yapılacak yorumlar hatalı olacak veya eksik kalacaktır.

1898 yılında İzmit Sancağı'nın bir kazası olan Adapazarı'nda 1.938 Ermeni ve 133 Rum olmak üzere toplam 2.071 gayrimüslim öğrenci mevcut iken, 1903 yılında bu sayının 2.007 Ermeni ve 527 Rum olmak üzere 2.534'e ulaştığı Maarif salnamelerinden anlaşılmaktadır. Bu durum gayrimüslim öğrenci sayısının 5 yıl içinde %22,3 oranında arttığına işaret etmektedir. 1898 yılında Adapazarı'nda 6 gayrimüslim okulu mevcut iken, 1903 yılında mezkûr kazada 13 gayrimüslim okulunun işletildiği anlaşılmaktadır. Bu durum 5 yılda Adapazarı'ndaki gayrimüslim okul sayısının %116,6 oranında arttığını göstermektedir.²⁸

Eğitim faaliyetlerinin iyi bir siyasi propaganda malzemesi olduğunu fark eden batılı devletler, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti topraklarında açtıkları okullar vasıtasıyla kendi dil, kültür ve ananelerini yaymışlardır. Birçok gayrimüslimin yaşadığı Adapazarı ve çevresi de bu okullardan payını düşeni almıştır. Adapazarı ve civarında Amerikan ve Fransız misyonerler tarafından okullar açılmış, bölgede yaşayan gayrimüslim halk bu okullarda eğitim almıştır.

Bölgedeki gayrimüslim okulları ve Osmanlı Hükümeti arasında yaşanan sorunlardan en önemlilerinden birisinin ruhsat alma süreci olduğu anlaşılmaktadır. Tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Adapazarı kazası dâhilinde de bu sorun baş göstermiş, bölgede açılan gayrimüslimlere ait okulların çoğu ruhsatsız bir şekilde işletilmiştir. Gayrimüslimlerin başına buyruk davranışlarının temel nedeni Osmanlı Hükümeti'nin içinde bulunduğu iç ve dış sorunlardır. Bu zor şartlar altında eğitim konusuna yeterli özen gösterilememiş, gerekli denetimler yapılamamıştır. İngiltere, Fransa, Amerika gibi devletler Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu durumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmış, ülke içinde birçok ruhsatsız okul açmışlardır.

²⁸ Salname-i Maarif-i Umumiye, Sene 1316 (1898), s. 1232-1233, Sene 1321 (1903), s. 717-719.

Kaynakça

Altın, Hamza, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13:1, Elazığ, 2008, s. 271-283.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2002.

BOA. A. MKT. MHM. 655/16, lef: 2.

Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK. Yay., Ankara, 1997.

Demiryürek, Halim, "Maârif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında Eğitim-Öğretim: 1898-1904", *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, c. III, Kocaeli, 2015, s. 1211-1228.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim, Osmanlı Uygarlığı*, Yayına Hazırlayan: Halil İnalıcık, Günsel Renda, Ankara, 2004.

Kaya, Önder, *Tanzimat’tan Lozan’a Azınlıklar*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2004.

Kocabaşoğlu, Uygur, "Amerikan Okulları", *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. II, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s. 495-500.

Koçak, Cemil, "Tanzimat’tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, c. II, İletişim Yay, İstanbul, 1985, s. 485-494.

Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi*, Ankara, 1967.

Narin, Resül, *Ada’dan Pazara Sakarya*, Satso Yayınları, Sakarya, 2015.

Olgun, Kenan, "Sakarya’da Eğitim", *Sakarya İli Tarihi*, c. II, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya, 2005, s. 945-1008.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Sene 1300 (1883).

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Sene 1316 (1898), 1317 (1899), 1318 (1900), 1319 (1901), 1321 (1903).

Selvi, Haluk, "II. Meşrutiyet Döneminde Adapazarı ve Çevresi", *Sakarya İli Tarihi*, c. I, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Sakarya, 2005, s. 449-496.

Ulugün, F. Yavuz, *Kocaeli Tarihi Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli*, Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih Yayınları/1, Kocaeli, 2002.